

אוצרות התורה / פרשת תצא (3) "זכור את אשר עשה לך עמלק"

המצוה הזאת של מחייית עמלק נוגדת לכאורה כל הגישה היהודית המהוללת של חנינה וחמלה. כך סגנונו של ה': "לך והכית את עמלק והחרמתם את כל אשר לו, ולא תחמול עליו, והמתה (=תמית) מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שם מגמל ועד חמור" (שמו"א, טו/ג). ואמנם מצאנו ששמואל הנביא בעצמו בצע כך במלוא המרץ והתקיפות: "וישסף שמואל את אגג... היה מחתך מברשו כזית (=קמעא קמעא) ומאכילו לנעמיות... שברר לו מיתה מרה. העמיד ד' קנטסין ומתחו עליהן... סרסו" (תנחומא, תצא, ט). ויש לתמוה על האכזריות. וכן נצטוינו לדורות "לשנוא אותו בכל עת ועת, ונעורר את הנפשות במאמרים להלחם בו, ונזרז העם לשנוא אותו עד שלא תשכח המצוה ולא תחלש שנאתו ותחסר מהנפשות עם אורך הזמן" (רמב"ם, "ספר המצוות", מ"ע קפט). ובספר "משנה תורה" כתב: "שאסור לשכוח (1) איבתו (2) ושנאתו" (הל' מלכים ה/ה). ולמה כתב לשון שהיא כפולה? אלא כשיש לנו אפשרות לכך, נעסוק בפועל בפעולות איבה. וכאשר זה לא מתאפשר, נעורר את השנאה בלבבנו. התנועה-הנפשית הזאת רבת-העוצמה צריכה לביאור. הרי כל התורה באה ללמד על דרכי ההטבה "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג/ז). וכאן בניגוד לזה, "אם יבואו גרים מכל אומות העולם אני מקבלן, וזרעו של עמלק אני מקבלן לעולם" (תנחומא, תצא, יא). יותר מזה: "נשבע הקב"ה בכסאו שאינו מקבל גר מזרעו של עמלק" ("פסקתא רבתי", יב). "ועתיד הקב"ה לעשות נקמה בעמלק בעצמו (=ולא ע"י שליח) (תדא"ז יט) מה שרש הדבר? ונראה כי יש כאן מלחמה כלל-עולמית בין כוחות הטוב וכוחות הרע. התופעה החיצונית של עמלק היא ההתנכלות לחלשים "ויזנב בך כל הנחשלים (רש"י מפרש: "חסרי כח") אחריו ואתה עייף ויגע" (דברים כה, יח). מדת עמלק היא ההתלוצצות מן התורה והמצוות, שאחרי שחטפו את הנחשלים, בני עמלק היו מחתכים את מילותיהם וזורקים כלפי מעלה ומחריפים "בזו חפצת?" (במדבר רבה ג/ה אמרו כי בתיבת "הנחשלים" יש אותיות "נחש=מילה"). ולא שאימה על עמלק שום סכנה, כי לא בא ישראל כלל להתקיף את ארצו, אלא "אשר קרך בדרך". ואנו מכירים כבר באומות תכונה בזויה זו של התעללות האלימים בחלשים, אכזריות לשם אכזריות. הגר"א לימד כי קלקולו של ישמעאל הוא בתאוה ועריות. קלקולו של עשיו הוא "ועל חרבך תחיה" בכעס ורצח. אבל קלקולו של עמלק בכפירתו בהקב"ה, שאומר "לית דין ולית דין" ולכן הם היו מראשי הלוחמים על ירושלים ועל חורבן בית המקדש ("פסקתא רבתי", יב). דוקא כאשר בני ישראל היו אכולי-ספקות "היש ה' בקרבנו אם אין?" מיד "ויבא עמלק" (תנחומא, חוקת, יח) ולכן "עמלק" בגימטריא "ספק". זה ביטוי של שכחת ה' כדכתיב "ורם לבבך ושכחת את ה'" (דברים ח, יד) "רם" גימטריא "עמלק". וכבר הסביר ר' צדוק ("ליקוטי מאמרים", דף 155) איך פעולת עמלק בזמננו היא לטשטש את ההבדל מה בין ישראל לעמים. הם אומרים: "ננתקה את מוסרותינו" (תהלים ב, ג), ונהוי לעמא חד (סנהדרין לט.). עמלק דומה לכריש שהוא דג טורף, כאשר טועם במי הים טיפה אחת של דם, נטרפה עליו דעתו והוא מתקיף כל יצור חי הנמצא בסביבתו ושוסע אותו לחתיכות (יש לכריש שש עשרה שורות שיניים חדות בלחיו). תכונה זו יש בין המרושעים שבאומות, כאשר הם עורכים "ליניץ" (=פוגרום) נגד נרדף אחד, אצל ההמונים העומדים סמוך למקום ההתקפה נסחפים בסחף שטני. מיד ניצתת אכזריות, דחף-פנימי מטורף מחיי-הז'ונגל מזניק לפעולה מבלי שהשכל יכול לעוצרו, כמו אותו כריש המשתולל בשגעון שטני. החיה הרדומה שבאדם יוצאת מנרתיקה, בשכחת צלם אלוהים שבו. עם ישראל סבל מכך פעמים אין-מספר לכל אורך שנות גלותו בין העמים. נגד שטן זה באנו להלחם, והוא הנקרא "עמלק". רעיון זה הוא הנרמז בתרגום (לדברים כה, יח, ולשמו"א טו, ב).

...

כעת ראוי לנו לחקור, מי הוא עמלק באומות? כאשר יש מצוה לדורות למחות את זכרו, פשיטא שיש לזהות במי מדובר!

"עמלק חיצוני" הם אותם אומות העולם המתקיפות את ישראל וצוררות אותם, לא בגלל שום תועלת מוחשית, אלא סתם שנאה לשם שנאה. כך סבור הגאון ר"ח בריסק (מובא בשמו ע"י הגר"ד סולובייצקי, "איש האמונה", דף קב). הביא לכך ראיה עיונית, כי הרמב"ם (הל' מלכים ה/ד) כתב על מלחמת ז' האומות "וכבר אבד זכרם". אבל בבואו להזכיר מצות מלחמת עמלק (ה/ה) הרמב"ם לא סיים כך "וכבר אבד זכרם". ואם היה סבור שגם עמלק דינו כך, היה צריך לכתוב מלים "וכבר אבד זכרם" בסוף הקטע, ואז היה כולל גם ז' אומות וגם עמלק (כי בכת"י וכן בדפוס ראשון, הכל נכלל בפסקא אחת). וכתוב בתחילת "כללי הרמב"ם", הוראות ללימוד שנדפסו מלפני הל' יסודי התורה ד"ה "כל דברי הרמב"ם הם בתכלית הדיוק וכו'", שיש לדייק בלשונם של הרמב"ם כמו שמדייקים בלימוד הגמרא. וכן דעת "הנזיר" רבי דוד כהן ("מגילת מלחמה ושלום", דף יט) וכן משמעות דברי מהר"ל ("אור חדש", דף רא) בביאורו למה מרדכי ואסתר בקשו להשמיד את כל אויביהם, טף ונשים. הרי לכאורה הצרה כבר חלפה ועברה? (עיי' על כך עוד ראיות שונות מהש"ס ב"תחומים" של מכוני צמ"ת, כרך יא, דף 461). וכן כתב "ספר חרדים" (דף 183) "וכי היכי דבביאה ראשונה (לא"י) בא עמלק, הכי נמי בקיבוץ גלויות כשרוצים לבוא לא"י, עמלק מזדמן להם בדרך, וכאשר עינינו רואות היום תמיד, ירא ה' וישפוט" עכ"ל. כי האמת היא מה שכתב רש"י (שמות טו, ז) וכן הוא במדרש-ספרי (על בהעלותך, ויהי בנסוע הארון) שהמציקים לישראל עושים זאת כי יש להם שנאה עזה להקב"ה. אלא שאלו ית"ש לא יוכלו להגיע, ולכן הם נוקמים בבניו. וכאמור, דבר זה כתוב בתורה: "תהרוס קמיה" (שמות טו, ז עיי"ש רש"י) ושנוי בנביאים: "אורו מרוז... כי לא באו לעזרת ה'" (שופטים ה, כג). ומשולש בכתובים: "כי הנה אויבך יהמיון... (הא כיצד? כי) על עמך יערימו סוד" (תהלים פג/ג-ד). כלומר, כאשר אה"ע נלחמות נגד ה', זה מתגלה ע"י ארסיות איבתם לעם ישראל. והם הם עמלק שבכל דור ודור.

רמב"ם הלכות מלכים פרק ה

[א] אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

רמב"ם הלכות מלכים פרק ו

[א] אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה, שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום, אם השלימו וקבלו שבע מצות שנצטוו בני נח עליהן אין הורגין מהן נשמה והרי הן למס, שנאמר יהיו לך למס ועבדוך, קבלו עליהן המס ולא קבלו העבדות או שקבלו העבדות ולא קבלו המס, אין שומעין להם עד שיקבלו שניהם, והעבדות שיקבלו הוא שיהיו נבזים ושפלים למטה ולא ירימו ראש בישראל אלא יהיו כבושים תחת ידם, ולא יתמנו על ישראל לשום דבר שבעולם, והמס שיקבלו שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופם וממונם, כגון בנין החומות, וחוזק המצודות, ובנין ארמון המלך וכיוצא בו, שנאמר וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת ירושלים ואת כל ערי המסכנות אשר היו לשלמה, כל העם הנותר מן האמורי ויעלם שלמה למס עובד עד היום הזה ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד כי הם אנשי המלחמה ועבדיו ושריו ושלישיו ושרי רכבו ופרשיו.

[ב] ויש למלך להתנות עמהם שיקח חצי ממונם, או הקרקעות ויניח כל המטלטלין, או המטלטלים ויניח הקרקעות, כפי מה שיתנה.

[ג] ואסור לשקר בבריתם ולכזב להם אחר שהשלימו וקבלו שבע מצות.

[ד] ואם לא השלימו או שהשלימו ולא קבלו שבע מצות, עושין עמהם מלחמה והורגין כל הזכרים הגדולים, ובזזין כל ממונם וטפם, ואין הורגין אשה ולא קטן שנאמר והנשים והטף זה טף של זכרים, במה דברים אמורים במלחמת הרשות שהוא עם שאר האומות, אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה שנאמר כן תעשה לכל וגו' רק מערי העמים לא תחיה כל נשמה, וכן הוא אומר בעמלק תמחה את זכר עמלק, ומנין שאינו מדבר אלא באלו שלא השלימו שנאמר לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון את הכל לקחו במלחמה כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החרים, מכלל ששלחו להם לשלום ולא קבלו. +/השגת הראב"ד/ אבל שבעה עממין ועמלק וכו'. א"א זה שבוש אלא שיכול לומר השלימו לקבל המצות. +

יומא דף כב עמוד ב

+שמואל א' טו+ וירב בנחל, אמר רבי מני: על עסקי נחל. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לשאול +שמואל א' טו+ לך והכית את עמלק, אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה, כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה! ואם אדם חטא - בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו - קטנים מה חטאו? יצאה בת קול ואמרה לו +קהלת ז+ אל תהי צדיק הרבה. ובשעה שאמר לו שאול לדואג +שמואל א' כב+ סב אתה ופגע בכהנים, יצאה בת קול ואמרה לו +קהלת ז+ אל תרשע הרבה.

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קפח

והמצוה הקפ"ח היא שציונו להכרית זרע עמלק לבד משאר זרע עשו, זכרים ונקבות קטנים וגדולים. והוא אמרו יתעלה (ס"פ תצא) תמחה את זכר עמלק. וכבר קדם לנו (מ' כ וקעז) אמרם שלש מצות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ למנות להם מלך ולבנות להם בית הבחירה ולהכרית זרעו שלעמלק. ומלחמת עמלק היא מלחמת מצוה גם כן וכבר התבאר משפטיה בפרק שמיני מסוטה (מד ב):

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קפט

והמצוה הקפ"ט היא שצונו לזכור מה שעשה לנו עמלק מהקדימו להרע לנו ושנאמר זה בכל עת ועת ונעורר הנפשות במאמרים להלחם בו ונזרז העם לשנוא אותו עד שלא תשכח המצוה ולא תחלש שנאתו ותחסר מן הנפשות עם אורך הזמן. והוא אמרו יתעלה (שם) זכור את אשר עשה לך עמלק. ולשון סיפרי זכור את אשר עשה לך בפה לא תשכח בלב [על"ת נט]. כלומר אמור מאמרים בפיו שיחייבו בני אדם שלא תסור שנאתו מהלבבות. ולשון ספרא (ר"פ בחקתי) זכור את אשר עשה לך עמלק יכול בלבבך כשהוא אומר לא תשכח הרי שכחת הלב אמורה הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפיו. הלא תראה שמואל הנביא כשהתחיל לעשות המצוה הזאת איך עשה שהוא זכר תחלה מעשהו הרע ואחרי כן צוה להרגם והוא אמרו יתעלה (ש"א טו) פקדתי את אשר עשה לך עמלק לישראל אשר שם לו בדרך בעלותו ממצרים: